

REEL SEKTÖRDE İŞ ORTAMI ALGISI

İstanbul Üzerine Bir Veri Analizi

İSTANBUL
TİCARET
ODASI 1882

İTOSAM
İSTANBUL TİCARET ODASI
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

REEL SEKTÖRDE İŞ ORTAMI ALGISI

İstanbul Üzerine Bir Veri Analizi

Yazar

Çağla Eskici

Grafik Tasarım

Melike Özkara

İSTANBUL
TİCARET
ODASI 1882

İTOSAM
İSTANBUL TİCARET ODASI
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

ANALİZ NOTU

NO: 2

İSTANBUL, 2023

YÖNETİCİ ÖZETİ

Günümüz iş dünyasının dinamik yapısı, sürekli değişim ve adaptasyonu gerektirmektedir. Teknolojik değişimler, rekabetin artışı, müşteri taleplerindeki değişimler ve ekonomik dalgalanmalar gibi faktörler iş dünyasını etkileyerek şirketleri çeşitli meydan okumalarla yüzleşmeye zorlamaktadır. Bu çalışma, reel sektörün iş ortamı algısını verilere dayalı biçimde analiz ederek şirketlerin karşılaştığı zorluklarla ilgili tespitlerde bulunmayı amaçlamaktadır. 2023 yılı Ocak-Ağustos döneminde aylık ortalama 510, toplamda ise 4057 şirketle gerçekleştirilen İTOSAM anket bulgularının analiz edilmesi ile bu çalışma oluşturulmuştur. Böylece İstanbul'da faaliyet gösteren reel sektörün iş ortamı algısı ölçülmeye çalışılmıştır.

Fiyat vermekte zorlanma Ocak-Ağustos 2023 döneminde şirketlerin en fazla beyan ettikleri sorun olarak ön plana çıkmaktadır. Bu dönem boyunca şirketlerin %39,4'ü fiyat vermekte zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Fiyat vermede zorlanma %33,4 ile Mayıs ayında dip seviyesini gördükten sonra enflasyondaki yeniden yükselişe paralel biçimde artış göstererek ağustosta %49,2 ile zirve noktasına yükselmiştir.

İncelenen dönem boyunca şirketleri en çok zorlayan diğer iki unsur ise döviz kurlarındaki oynaklık (%34,7) ve döviz kurlarının seviyesi (%33,3) olmuştur. Döviz kuru oynaklığında sorun yaşayan şirketlerin oranı en yüksek değerine %46,8 ile Haziran ayında ulaşmıştır. Öte yandan döviz kuru seviyesi ise %41,5 ile Temmuz ayında zirvesini görmüştür. İhracat statüleri fark etmesizin şirketler, döviz kuru hareketlerini çoğunlukla zorlayıcı bir unsur olarak değerlendirmiştir. Ancak seçim belirsizliğinin geride kalması ve para politikasına yönelik duruşun değişmesiyle birlikte döviz kurlarına yönelik zorlayıcı algının yumuşadığı görülmektedir.

Kredi maliyetleri ve krediye erişim gibi finansmana yönelik iş ortamı unsurlarını sorun olarak beyan eden şirketlerin oranı ise çalışmaya konu olan dönem boyunca görece düşük kalmıştır. Bu dönemde şirketlerin %14,1'i banka kredilerine yeterli miktarda erişememe ve kredi haricindeki finansman imkanlarının sınırlı olmasını, kendileri için en zorlayıcı üç unsurdan biri olarak ifade etmişlerdir.

EXECUTIVE SUMMARY

The dynamic structure of today's business world requires significant change and adaptation. Factors such as technological change, increased competition, changing customer demands and economic fluctuations influence the business world and force companies to face defiance. The purpose of this study is to provide a data-driven analysis of the real sector's perception of the business environment and to identify the challenges faced by companies. For this purpose, İTOSAM has tried to measure the perception of the business environment of the real sector operating in Istanbul through surveys. This study is based on the analysis of the results of surveys conducted with an average of 510 companies per month and 4057 companies in total between January and August 2023.

The difficulty in quoting prices was the most frequently reported problem in the period from January to August 2023. During this period, 39.4% of companies reported having difficulty quoting prices. After bottoming out at 33.4% in May, the difficulty in quoting prices increased in line with the resurgence of inflation, peaking at 49.2% in August.

Throughout the period, exchange rate volatility (34.6%) and the level of exchange rates (33.3%) were the two most difficult factors for companies. The proportion of companies experiencing problems with exchange rate volatility peaked in June at 46.8%. On the other hand, the level of exchange rates peaked in July at 41.5%. Irrespective of their export status, most companies considered exchange rate fluctuations to be a compelling factor. However, now that the election uncertainty is behind us and the monetary policy stance has changed, the challenging perception of exchange rates has eased.

The proportion of enterprises reporting problems with financing-related business environment factors such as borrowing costs and access to credit remained relatively low throughout the period. During this period, 14.1% of the enterprises reported insufficient access to bank loans and limited availability of financing other than loans as one of the three most difficult factors.

REEL SEKTÖRDE İŞ ORTAMI ALGISI

İstanbul Üzerine Bir Veri Analizi

Şirketler üretim yaparken, yeni bir çalışan istihdam ederken, finansal kaynak ararken, ihracat pazarlarına açılırken, yenilikçi fikirlerin üzerinde çalışırken, yeni yatırım süreçlerini yönetirken - kısacası A'dan Z'ye tüm faaliyetlerinde - iş ortamının yapısı ve ruhundan etkilenirler. İş ortamı, bir şirketin veya kuruluşun faaliyetlerini, performansını ve karar alma süreçlerini etkileyen hem ekonomik hem de ekonomi dışındaki belli unsurları ifade etmektedir. Ülkelerin ekonomik büyümesi için kilit öneme sahip iş ortamı, iç ve dış faktörlerden oluşmaktadır.¹ Bu faktörler ise politik, ekonomik, sosyolojik ve teknolojik unsurları kapsamaktadır. Bunlar müşteriler, tedarikçiler, diğer şirketler; teknolojide yaşanan gelişmeler, yasal düzenlemeler, hükûmet uygulamaları, sosyal ve ekonomik eğilimleri içerisinde barındırmaktadır.² Doğası gereği dinamik bir yapıya sahip olan iş ortamında gerçekleşebilecek değişimlerin ve şirketlerin karşısına çıkabilecek sorunların, şirketler tarafından öngörülmesi oldukça zor olabilir.³ Dolayısıyla şirketlerin iş ortamında karşılaştıkları zorlukların hangi faktörlerden ne ölçüde etkilendiğinin tespiti önem arz etmektedir.⁴

Tüm ekonomik aktörler gibi şirketler de karar alma süreçlerinde makroekonomik koşulları dikkate almaktadır. Ekonomik koşulların istikrarlı olduğu durumda reel sektör daha öngörülebilir bir ortamda faaliyet göstereceği için şirketlerin büyüme potansiyelleri artabilir ve iş yapma noktasında karşı karşıya kaldıkları riskler azalış gösterebilir.⁵ Makroekonomik ortamın istikrarlı veya istikrarsız bir yapıda olması, şirketlerin üretim ve yatırım kararlarını etkileme gücüne sahiptir. Enflasyon oranı, döviz kuru, faiz oranları gibi makroekonomik değişkenlerde meydana gelebilecek beklenmedik değişimler şirketlerin yatırımlarını ertelemesine hatta tamamen iptal etmesine yol açabilir.⁶ Bununla birlikte makroekonomik değişkenler üzerindeki oynaklık, yatırımcı perspektifinde olumsuz bir görünüme sebebiyet vererek şirket performansını etkileyebilir.⁷

İş ortamının önemli bileşenlerinden biri de finansmana erişimdir. Reel sektöre sağlanacak uygun finansman imkânları sayesinde şirketlerin yatırım ve üretim kararları desteklenebilir. Şirketlerin finansal olarak desteklenmesi ise ülke büyümesine katkı sağlayabilir. Şirketlerin finansmana erişiminin kolaylaşması ya da şirketler için finansman şartlarının iyileştirilmesi yeni yatırımların önünü açar, ihracat ve istihdamı besleyici etkide bulunur.⁸ Öte yandan finansman kısıtlamalarının varlığının şirketlerin yatırım kararları ve yenilikçi faaliyetleri üzerinde olumsuz etkilere neden olabileceği çeşitli çalışmaların bulguları arasındadır.⁹ Finansal kısıtların şirketleri etkileme derecesi ise şirketlerin sahip olduğu özellikler doğrultusunda değişiklik gösterebilir.¹⁰

Şirketler finansman ihtiyaçları doğrultusunda kredi kullanma kararı verirken öncelikle mevcut ekonomik koşulları ve kendilerine sunulan finansman şartlarını değerlendirirler. Buna göre komisyonlar, faiz oranları, kredi süresi, istenilen teminat seviyesi gibi birçok faktör şirket-

lerin karar sürecini etkilemektedir.¹¹ Finansmana erişim problemleri, yeni yatırımların önünü tıkayarak şirketlerin büyümesine ket vurur. Şirketler erteledikleri ve/veya yapamadıkları yatırımlar nedeniyle potansiyel büyüklüklerine erişemeyebilirler.¹² Bunun yanı sıra finansal piyasada yaşanabilecek aksaklıklar, küresel mal ve hizmet alışverişini de etkileyeceğinden uluslararası ticaretin sektöre uğramasına yol açabilir.¹³ Bu durum, şirketlerin yaşadığı finansman sıkıntılarının önemine işaret etmektedir.

Küreselleşme eğilimleri ve ticaret hacmindeki artış ile birlikte şirketlerin küresel pazarlarda daha fazla rekabet etmeye başlaması, döviz kuru hareketlerinin iş ortamı üzerindeki etkisini artırmıştır.¹⁴ Döviz kuru hareketlerinin genel ekonomi üzerindeki yansımalarının yanı sıra şirketlerin yabancı para birimleri ile yürüttükleri şirket faaliyetleri de döviz kuru hareketlerinden etkilenecektir. Döviz kurlarının hareketli olması, şirketlerin maliyet artışlarını öngörememesine neden olarak fiyat belirleme noktasında zorlayıcı bir etkiye yol açacaktır. Bahsi geçen etkilerin, olumlu ya da olumsuz yönde ve farklı boyutlarda tezahür etmesi her hâlükârda mümkündür.¹⁵ Şirketler üzerindeki etkilerin değişkenlik göstermesi ise farklılaşan şirket yapılarından kaynaklanmaktadır. Bunlar şirket büyüklüğü, şirketin faaliyet yürüttüğü sektör, şirketin dış piyasa bağımlılığı gibi çeşitli unsurlar doğrultusunda değişiklik gösterebilir.¹⁶

Şirketlerin, günümüz küresel iş ortamında başarılı olabilmeleri, ürün veya hizmetlerin üretiminden başlayarak nihai tüketiciye ulaşana kadar uzanan karmaşık süreçlerin etkili bir biçimde yönetilmesiyle ilişkilidir. Bu bağlamda tedarik zincirleri; ham madde temini, üretim, depolama, dağıtım gibi bir dizi faaliyetten oluşmaktadır.¹⁷ Şirketler, tedarik zinciri yönetimi konusunda sahip oldukları yetenekler sayesinde hem iş performansını yükseltebilir hem de rekabet avantajı kazanabilirler. Bu sayede küresel pazarlardaki fırsatlardan yararlanma şansı yakalayarak pazar başarılarını artırabilirler. Özellikle imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin ham madde ihtiyacı düşünüldüğünde bu şirketler için tedarik zinciri yönetimi önem arz etmektedir.¹⁸

Şirketlerin tedarik zincirlerini oluştururken bazı risk unsurlarını hesaba katmamaları ve/veya katamamaları, reel sektörün arz kesintilerine karşı savunmasız kalmasına neden olacaktır. Bu durum ise ham madde ve ürün akışının büyük ölçüde etkilenmesine yol açabilir.¹⁹ Çünkü tedarik zincirinin halkalarından birinin sektöre uğraması tedarik zinciri boyunca yayılarak zincirin tüm halkalarını etkileme gücüne sahiptir.²⁰ Örneğin dünyada yaşanan doğal afetler, ekonomik krizler, pandemiler, savaşlar gibi öngörülmesi zor olaylar küresel ölçekli etkilere neden olmaktadır. Bu etkilerin iş dünyasındaki yansıması ise iş kesintileri şeklinde ortaya çıkmaktadır.²¹

Covid-19 pandemisinin meydana getirdiği krizin etkileri birçok ülkeyi derinden etkilemiştir. Öyle ki hem kapsam hem de süre açısından İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana görülmemiş bir felaket olarak nitelendirilmektedir.²² Bu dönemde getirilen bir dizi tedbir hem insanların günlük yaşamını hem de küresel ekonomiyi ciddi manada sınırlandırmış ve küresel ticareti kesintiye uğratmıştır.²³ Tedarik zincirinde meydana gelen bozulmalar nedeniyle perakendecilerin, nakliyecilerin ve üreticilerin ürünlere geç ulaşmaları birçok sektörün olumsuz etkilenmesine yol açmış, yatırım faaliyetleri azalmış ve işsizlikte artış yaşanmıştır.²⁴ Benzer şekilde Rusya-Ukrayna Savaşı gıda, enerji ve ham madde bağlamında tedarik sıkıntılarına yol açarak birçok imalatçı şirketi olumsuz etkilemiş, küresel ölçekte emtia fiyatlarının ve enflasyonun artmasına neden olmuştur.²⁵

Şirketlerin iş faaliyetlerini sürdürmesi ve rekabet gücünü koruması için ham madde ve ürün tedariki kadar kritik olan bir faktör ise gereken becerilere ve niteliklere sahip iş gücüne ulaşabilmeleridir. Üretim süreci için önemli bir girdi olma özelliği taşıyan iş gücü, şirket performansında etkilidir.²⁶ Nitelikli iş gücü şirketlerin ihtiyaç duyduğu beceri, bilgi, deneyim, mesleki yeterlilik ya da eğitim seviyesine sahip olan insan sermayesi olarak tanımlanabilir.²⁷ Zaman içerisinde teknolojinin gelişmesi ya da üretim yöntemlerinde değişikliğe gidilmesi ile birlikte ihtiyaç duyulan iş gücünün niteliğine dair işveren talepleri değişebilir.²⁸ İhtiyaç duyulan nitelikte iş gücüne ulaşamaması şirketler için bir probleme dönüşebilir ve bu problemin süreklilik arz etmesi şirketlerin ürettiği mal ve hizmetlerin hem miktarını hem de kalitesini olumsuz şekilde etkileyebilir.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda iş ortamında şirketleri etkileyen geniş bir faktör yelpazesi olduğu görülmektedir. Bu faktörlerin reel sektöre olan etkileri ise karmaşık bir görünüm sunmaktadır. Dolayısıyla iş ortamındaki zorlayıcı faktörlerin dikkatle belirlenmesi ve anlaşılması önem arz etmektedir. Bu çalışma, reel sektörün iş ortamı algısını verilere dayalı biçimde analiz ederek şirketlerin karşılaştığı zorluklarla ilgili tespitlerde bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda İTOSAM, oluşturduğu anketler aracılığıyla İstanbul'da faaliyet gösteren reel sektörün iş ortamı algısını aylık bazda değerlendirmekte ve 2023 Ocak-Ağustos dönemini raporlaştırarak ilgililerin dikkatine sunmaktadır.

YÖNTEM

İstanbul Ticaret Odası Stratejik Araştırmalar Merkezi (İTOSAM), reel sektörün nabzını takip etmek için İstanbul'da faaliyet gösteren şirketlere anketler uygulamaktadır. Bu anketlerde şirketlerin karşılaştığı sorunları ölçmeye yönelik olarak "İçinde bulunduğumuz ayda, işletmeniz karşılaştığı en önemli sorunlar nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Böylelikle reel sektörün iş ortamında karşılaştığı güncel sorunlara yönelik algısı ölçülmeye çalışılmıştır.

Anketin saha çalışması 2023 yılının Ocak-Ağustos aylarını kapsamaktadır. Belirtilen dönemler arasında her ay düzenli olarak ortalama yaklaşık 510 şirkete anket iletilmiştir. İstanbul ili genelinde gerçekleştirilen araştırmanın kapsamının ve ana kitlesinin niteliği gereği İstanbul'un 39 ilçesi saha çalışmasına dâhil edilmiştir. Ankete katılım gösteren şirketlerin ölçeği belirlenirken Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından birlikte hazırlanan "*Küçük ve Orta Ölçekli Girişim İstatistikleri-2020*"ⁱ çalışması baz alınmıştır.

Örneklem temsiliyetinin yükseltilmesi amacıyla kota kontrol değişkenlerinin (KKD-QCV) modele dâhil edilmesi tercih edilmiştir. KKD'ler belirlenirken şirketin ana faaliyet alanı, çalışan sayısı ve bölge kırımlarında söz konusu değişkenler takip edilmiştir. Anket kapsamındaki bilgiler; şirketlerdeki işletme sahibi/ortağı, genel müdür, genel müdür yardımcısı ve genel müdüre bağlı yönetici/müdür/direktör pozisyonundaki üst düzey karar alıcılar ile görüşülerek elde edilmiştir.

Veri toplamada ise bilgisayar destekli telefon görüşmesi (CATI), bilgisayar destekli yüz yüze görüşme (CAPI) ve bilgisayar destekli çevrim içi görüşme (CAWI) yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Karma yöntem ile Ocak- Ağustos 2023 döneminde (sekiz ay) şirketlere düzenli olarak yaklaşık 15-20 dakika süren anket iletilmiş ve bu dönem sonunda toplamda 4057 şirkete ulaşılmıştır.

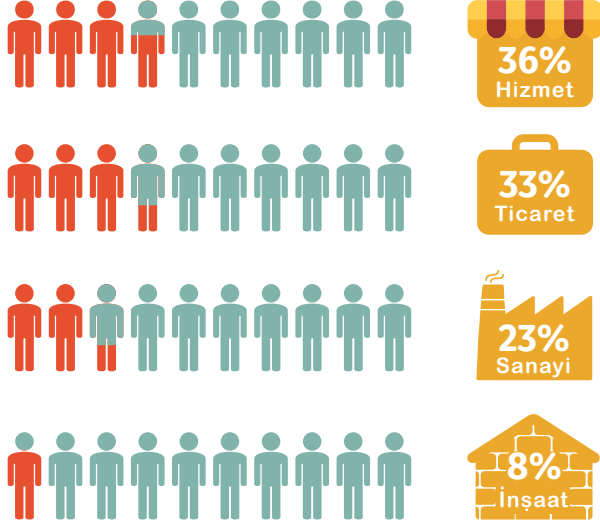
Anket kapsamında şirketlerden, içindeki bulundukları ayı değerlendirerek karşılaştıkları en önemli sorunları belirtmeleri istenmiştir. Bu doğrultuda şirketlere çoklu cevap imkânı sunulmuş ve her bir şirketin "en fazla üç seçenek" işaretlemesine olanak tanınmıştır.ⁱⁱ Sonuçlar değerlendirilirken öncelikle ağırlıklandırılmış sonuçlara yer verilmiştir.ⁱⁱⁱ

i. İlgili çalışma için bkz. Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri, 2020

ii. Anketlerin amacı şirketlerin aylık bazda iş ortamı algısındaki değişimi gözlemlemektir. Bu doğrultuda, genel itibarıyla uzun vadede değişim gösteren iş ortamına yönelik yapısal unsurlar (vergi oranları gibi) saha çalışmaları kapsamında ele alınmamıştır.

iii. Anket sonuçları analiz edilirken "ağırlıklandırma" yöntemine başvurulmuştur. Buna göre ekonomide orta ve büyük ölçekli şirketlerin aldığı payın daha yüksek olduğu göz önünde bulundurularak anketteki şirket temsiliyetlerinin artırılması amacıyla ağırlıklandırma yapılmıştır. Bu yöntem kullanılırken hesaplanan ağırlık faktörlerinde girişimci, çalışan sayısı, üretim değeri, ciro ve katma değer gibi ticarî etki göstergesi unsurlarından faydalanılmıştır.

Şekil 1. Şirketlerin Ana Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı (%)

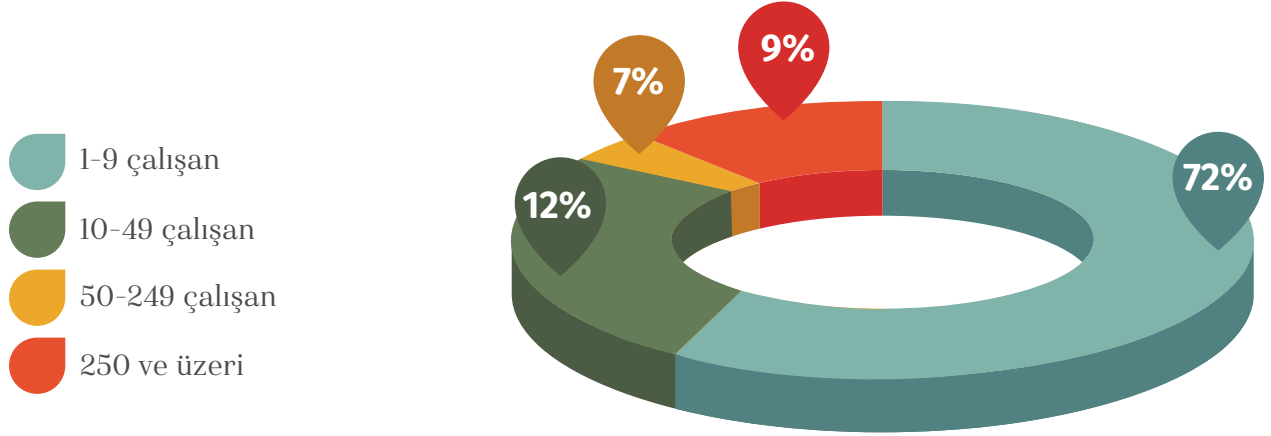

Ankete katılan şirketlerin ana faaliyet alanlarına göre dağılımları Şekil 1 'de gösterilmektedir. Ankete katılan şirketler ana faaliyet alanlarına göre sanayi, ticaret, hizmet ve inşaat şeklinde dört gruba ayrılmıştır.

İlgili Soru

Firmanız/çalıştığınız firmanın ana faaliyet alanı nedir?

Şekil 2. Şirketlerin Çalışan Sayısına Göre Dağılımı (%)

İlgili Soru

Firmanızda/çalıştığınız firmada siz dahil toplam kaç kişi çalışıyor, lütfen tüm birimleri düşünerek belirtir misiniz?

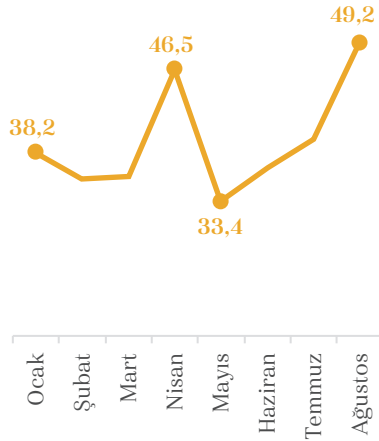
SONUÇLAR

Şirketlere yöneltilen seçenekler aşağıda yer almaktadır:

- Fiyat vermekte zorlanma
- Üretim maliyetleri
- Ara mallarına erişim
- Nitelikli çalışan eksikliği
- Döviz kurlarının seviyesi
- Döviz kurlarındaki oynaklık
- İç piyasadaki zayıf talep
- Dış piyasadaki zayıf talep
- Kamu düzenlemelerindeki değişiklikler
- Stok (depolama vb.) maliyetleri
- Taşımacılık/ulaştırma maliyetleri ve ulaştırma sürelerinin uzunluğu
- Kredi faizlerinin/katılım bankalarının kâr oranlarının yüksek olması
- Banka kredisine yeterli miktarda erişememe ve kredi haricindeki finansman imkanlarının sınırlı olması

Ocak-Ağustos 2023 dönemi bir bütün olarak ele alındığında şirketleri en çok zorlayan unsurlar fiyat vermekte zorlanma (%39,4) başta olmak üzere döviz kurlarındaki oynaklık (%34,7), döviz kurlarının seviyesi (%33,3) ve üretim maliyetleri (%32,6) olarak belirtilmiştir. Görece daha düşük oranlarda zorlayıcı olarak değerlendirilen unsurlar ise dış piyasadaki zayıf talep (%7,9), kamu düzenlemelerindeki değişiklikler (%5,1) ve ara mallarına erişim (%4,6) olmuştur.

Şekil 3. Fiyat Vermekte Zorlanma (%)

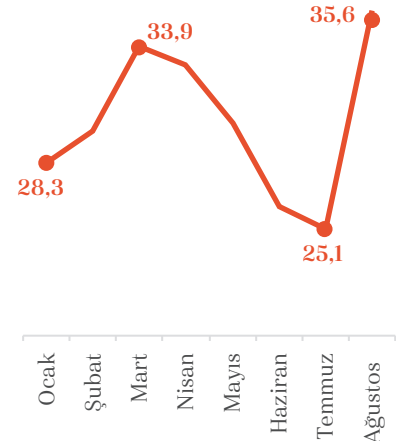
Fiyat vermekte zorlanma, Ocak-Ağustos dönemi boyunca şirketleri en çok zorlayan unsur olmuştur. Mayıs ayında %33,4 ile dip noktasını gördükten sonra yükselişe geçerek ağustos ayında %49,2 ile en yüksek değerine ulaşmıştır. Döviz kurları ve enflasyonda yaşanan yükselişlerin, bu seçenekte gerçekleşen artış üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Şekil 4. Üretim Maliyetleri (%)

Şirketlerin en fazla zorlandığını beyan ettiği seçeneklerden biri üretim maliyetleridir. İncelenen dönem boyunca dalgalı bir seyir izleyen üretim maliyetleri, mart ayında %26,7 ile en düşük değerini almış ve haziran ayı sonrasında yükselişe geçerek ağustos ayında %40,8 ile zirveyi görmüştür.

Şekil 5. İç Piyasadaki Zayıf Talep (%)

İç piyasadaki zayıf talep seçeneği için en düşük değer %25,1 ile temmuz ayında görülmüştür. Ağustos ayında ise 10,5 puanlık bir sıçrayış yaşayarak %35,6 ile incelenen dönem içerisinde en yüksek değerine ulaşmıştır. İç piyasadaki zayıf talep seçeneğinde yaşanan artış, para politikasındaki sıkılaşma sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Katılımcılar birden fazla seçenek işaretlediğinden toplamlar %100'ü vermeyecektir.

Şekil 6. Döviz Kurlarındaki Oynaklık (%)

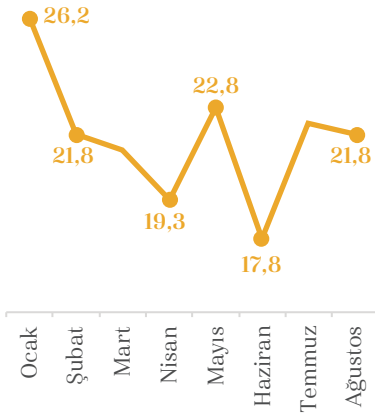

Şekil 7. Döviz Kurlarının Seviyesi (%)

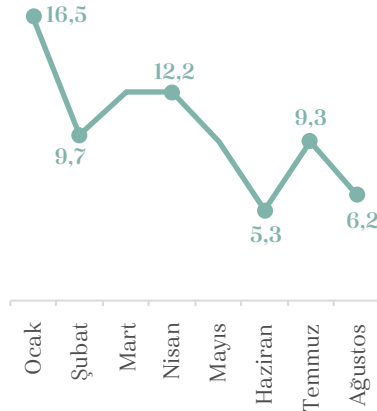
Döviz kuru hareketleri, şirketlerin faaliyetlerini yürütürken etkilendikleri sorunların başında gelmektedir. Buna göre döviz kurlarındaki oynaklık seçeneği en düşük değerini %27,1 ile nisan ayında görmüştür. Nisan ayından sonra artışa geçen bu seçenek, zirve noktasına %46,8 ile haziran ayında ulaşmıştır. Nisan-haziran döneminde gerçekleşen 19,1 puanlık bu artışa benzer bir eğilimin, döviz kurlarının seviyesi seçeneği için de yaşandığı görülmektedir. Nisan ayında döviz kurlarının seviyesi ile ilgili sorun yaşadığını belirten şirketlerin oranı %28,8 iken bu dönemden sonra hızla yükselişe geçmiştir. Temmuz ayına gelindiğinde ise %41,5'e kadar yükselerek zirve noktasına ulaşmıştır. Para politikasına yönelik duruşun netleşmesi ile birlikte ağustos ayında döviz kurlarına yönelik zorlayıcı algının azaldığı görülmektedir.

Şekil 8. Nitelikli Çalışan Eksikliği (%)

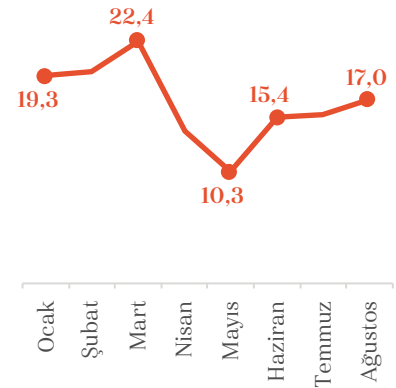
Nitelikli çalışan eksikliği konusunda sorun yaşadıklarını belirten şirketlerin oranı en yüksek değerine ocak ayında %26,2 ile ulaşmıştır. Sonraki aylarda inişli çıkış bir seyir izleyen bu seçenek için dip noktası haziran ayında %17,8'de gerçekleşmiştir.

Şekil 9. Stok (Depolama vb. Maliyetleri) (%)

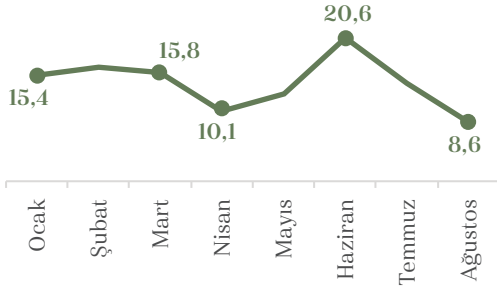
Stok (depolama vb.) maliyetleri ocak ayında %16,5 ile zirve noktasında iken sonraki dönemde azalış eğilimine girerek haziran ayında %5,3'e kadar gerilemiş ilgili ayda en düşük değerini almıştır.

Şekil 10. Taşımacılık/Ulaştırma Maliyetleri ve Ulaştırma Sürelerinin Uzunluğu (%)

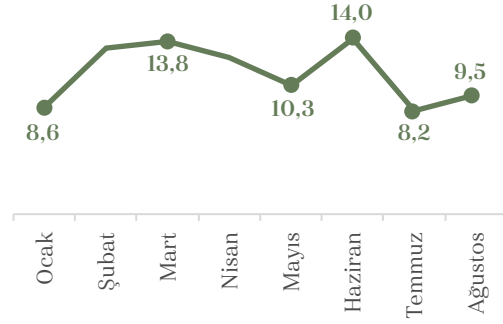

Taşımacılık maliyetleri ve ulaştırma sürelerinin uzunluğu mart ayında %22,4 ile zirve değerine ulaştıktan sonra düşüşe geçerek mayıs ayında %10,3 ile dip noktasını görmüştür. Dip noktadan yükselişe geçen bu seçenek, ağustos ayında ise şirketlerin %17'si tarafından karşılaşılan sorunlardan biri olarak nitelendirilmiştir.

Şekil 11. Banka Kredisine Yeterli Miktarda Erişememe ve Kredi Haricindeki Finansman İmkanlarının Sınırlı Olması (%)

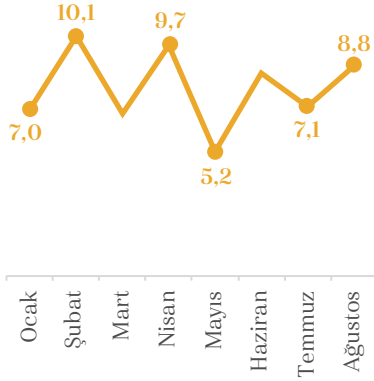

Şekil 12. Kredi Faizlerinin/Katılım Bankalarının Kâr Oranlarının Yüksek Olması (%)

Şirketlerin finansman ihtiyaçları konusundaki algılarına yönelik ipuçları veren seçeneklerden biri olan "banka kredisine yeterli miktarda erişememe ve kredi harici finansman imkanlarının sınırlı olması" haziran ayında %20,6 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak sonraki dönemde keskin bir düşüş yaşayarak ağustos ayında %8,6 ile dip noktasını görmüştür. Ocak-Ağustos dönemi boyunca hiçbir ayda en zorlayıcı ilk üç unsur arasına giremeyen "kredi faizlerinin/katılım bankalarının kâr oranlarının yüksek olması" ise %8-14 bandında seyretmiştir. Haziran ayında %14 ile zirveye ulaşan bu seçeneğin dip noktası 5,8 puanlık düşüşle temmuz ayında yaşanmıştır.

Şekil 13. Dış Piyasadaki Zayıf Talep (%)

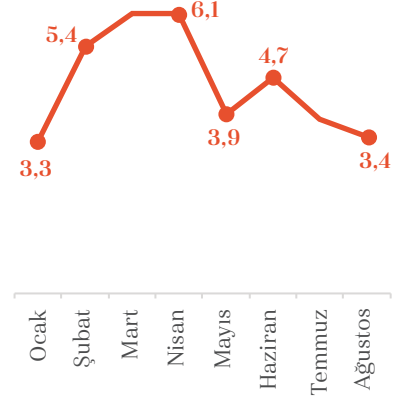
Dış piyasadaki zayıf talep şubat ayında %10,1 ile zirve noktasına ulaşmış ve incelenen dönem boyunca iniş çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu seçenek en düşük değerini ise %5,2 ile mayıs ayında görmüştür.

Şekil 14. Kamu Düzenlemelerindeki Değişiklikler (%)

Şirketlerin, Ocak-Ağustos döneminde en az zorlayıcı üç unsur arasında saydığı kamu düzenlemelerindeki değişiklikler, genel olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu seçenek için zirve noktası şubat ayında %6,3 ile gerçekleşmiştir.

Şekil 15. Ara Mallarına Erişim (%)

Ara mallarına erişimi sorun olarak nitelendiren şirketlerin sayısı oldukça azdır. İncelenen sekiz aylık dönemin beş ayında, zorlayıcı unsur olarak en son sırada yer alan bu seçenek, genel olarak %3-7 bandında seyretmiştir.

Katılımcılar birden fazla seçenek işaretlediğinden toplamlar %100'ü vermeyecektir.

ŞİRKET BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Anket sonuçlarının şirket büyüklüklerine göre değerlendirilebilmesi amacıyla şirketler, "mikro ve küçük" ile "orta ve büyük" şeklinde iki gruba ayrılarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 1'de çeyreklik bazda sunulmaktadır.

Tablo 1. Şirket Büyüklüklerine Göre Şirketlerin Karşılaştığı Sorunlar, Çeyreklik (%)

	I.ÇEYREK		II.ÇEYREK		III.ÇEYREK	
	Mikro ve Küçük	Orta ve Büyük	Mikro ve Küçük	Orta ve Büyük	Mikro ve Küçük	Orta ve Büyük
Fiyat Vermekte Zorlanma	50,67	20,65	55,98	19,68	62,56	21,32
Üretim Maliyetleri	33,88	24,78	34,80	41,53	37,21	32,28
Ara Mallarına Erişim	3,06	7,86	3,99	6,99	2,11	6,10
Nitelikli Çalışan Eksikliği	20,49	25,21	19,71	21,21	19,13	23,05
Banka Kredisine Yeterli Miktarda Erişememe ve Kredi Haricindeki Finansman İmkanlarının Sınırlı Olması	10,36	22,74	7,97	22,71	7,28	16,36
Kredi Faizlerinin/Katılım Bankalarının Kâr Oranlarının Yüksek Olması	6,90	17,77	3,91	23,40	3,40	17,02
Döviz Kurlarının Seviyesi	24,23	31,37	29,36	41,00	37,32	42,43
Döviz Kurlarındaki Oynaklık	28,87	28,93	36,77	41,74	35,09	36,76
İç Piyasadaki Zayıf Talep	44,59	14,05	41,14	16,34	42,49	16,43
Dış Piyasadaki Zayıf Talep	4,86	11,07	5,47	10,29	3,40	14,01
Kamu Düzenlemelerindeki Değişiklikler	2,67	9,52	0,86	8,53	3,76	6,07
Taşımacılık/Ulaştırma Maliyetleri ve Ulaştırma Sürelerinin Uzunluğu	15,61	25,63	6,33	21,80	10,21	25,99
Stok (Depolama vb.) Maliyetleri	14,77	9,50	8,85	7,75	6,92	7,90

Katılımcılar birden fazla seçenek işaretlediğinden toplamlar %100'ü vermeyecektir.

Mikro ve küçük ölçekli şirketlerin başlıca sorununun fiyat vermekte zorlanma olduğu görülmektedir. I. çeyrekte mikro ve küçük ölçekli şirketlerin %50,7'si fiyat vermekte zorlandığını ileri sürerken III. çeyreğe gelindiğinde bu oran %62,6'ya kadar yükselmiştir. Orta ve büyük ölçekli şirketler ise kıyasla daha düşük olan %19-22 bandında değişen oranlara sahiptir.

Üretim maliyetleri genel olarak her iki şirket büyüklüğü için de karşılaşılan sorunlar içerisinde ilk sıralarda yer almaktadır. Bu seçenek için mikro ve küçük ölçekli şirketlerin oranı I. çeyrekte %33,9 iken orta ve büyük ölçekli şirketler için %24,8 olarak gerçekleşmiştir. Ancak II. çeyreğe gelindiğinde orta ve büyük ölçekli şirketler yaklaşık 17 puanlık artış ile %41,5 seviyelerine kadar yükselerek mikro ve küçük ölçekli şirketleri geride bırakmıştır.

Döviz kurlarının seviyesi ve döviz kurlarındaki oynaklık seçeneklerinin orta ve büyük ölçekli şirketleri daha fazla etkilediği görülmektedir. Bu doğrultuda I. çeyrek için orta ve büyük ölçekli şirketlerin %31,4'ü döviz kurları seviyesinden etkilendiğini ileri sürmüş ve sonraki dönemlerde bu oran artış göstererek III. çeyrek itibari ile %42,4 değerini almıştır. Mikro ve küçük ölçekli şirketler için benzer şekilde ilk çeyrekte itibaren bu seçenekte artış gözlenirse de orta ve büyük ölçekli şirketlere göre daha sınırlı kalmıştır.

Piyasa talebine yönelik algıyı ölçme noktasında şirketlere yöneltilen iç piyasadaki zayıf talep seçeneği için mikro ve küçük ölçekli şirketler ön plana çıkmaktadır. Mikro ve küçük ölçekli şirketlerin üç çeyrekte de bu seçenek için birbirine yakın değerler alarak %41-45 bandında seyrettiği görülmektedir. Orta ve büyük ölçekli şirketlerde ise bu oran %14-17 aralığında değerler almaktadır. Öte yandan dış piyasadaki zayıf talepten etkilendiğini belirten şirketler arasında orta ve büyük ölçekli şirketlerin oranı daha yüksektir. Buna göre I. çeyrekte %11,2 değerini alan orta ve büyük ölçekli şirketler III. çeyreğe gelindiğinde artış göstererek %14 seviyesine ulaşmıştır. Dış piyasadaki zayıf talep seçeneği mikro ve küçük şirketler için ise %3-6 bandında seyretmektedir.

Taşımacılık/ulaştırma maliyetleri ve sürelerinin uzunluğu orta ve büyük ölçekli şirketleri daha fazla etkilemektedir. Orta ve büyük ölçekli şirketler üç çeyrekte de birbirine yakın değerler alarak %21-26 bandında seyretmiştir. Mikro ve küçük ölçekli şirketler ise kıyasla daha düşük olan %6-16 aralığında değişen oranlara sahiptir.

Orta ve büyük ölçekli şirketlerin finansman imkanları ile ilgili hassasiyeti mikro ve küçük ölçekli şirketlere kıyasla daha yüksektir. Banka kredisine yeterli miktarda erişememe ve kredi haricindeki finansman imkanlarının sınırlı olması I. çeyrekte orta ve büyük ölçekli şirketler için %22,7 seviyesinde iken bu oran mikro ve küçük ölçekli şirketlerde %10,4 olarak gerçekleşmiştir. Ancak III. çeyreğe gelindiğinde her iki şirket grubunda da azalışlar yaşanmıştır. Kredi faizlerinin/katılım bankalarının kâr oranlarının yüksek olması hususunda ise yine orta ve büyük ölçekli şirketlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

SEKTÖREL BİR İNCELEME

Reel sektörün ihtiyaçlarını belirleme ve sorunlarını tespit etme noktasında sektörel dinamikler önem arz etmektedir. Bu nedenle anket sonuçları toplulaştırılarak sektörel bazda incelenmiştir. Bu doğrultuda ankete katılan şirketler ana faaliyet alanlarına göre sanayi, ticaret, hizmet ve inşaat şeklinde dört gruba ayrılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre:

59% Üretim maliyetleri, sanayi sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin büyük çoğunluğunun (%59) karşılaştığı sorunlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Sanayi sektörünü sırasıyla inşaat (%37,5), ticaret (%25,6) ve hizmet (%25,1) sektörleri izlemektedir.

57% Hizmet sektöründeki şirketlerin %56,5'i fiyat vermekte zorlandıklarını beyan etmişlerdir. Hizmet sektörünü takip eden sektörler sırasıyla inşaat (%51,1), ticaret (%49,9) ve sanayi (%39,5) olmuştur.

44% İç piyasadaki zayıf talep nedeniyle zorlandıklarını ifade eden şirketler arasında ticaret sektörü (%44,4) ön plandadır. Ticaret sektörünü ise sırasıyla hizmet (%38,5), inşaat (%33,9) ve sanayi (%31,3) sektörleri izlemektedir.

37% Döviz kurlarındaki oynaklıktan en fazla etkilenen sektör %36,9 ile ticaret olmuştur. Ticaret sektörünü sırasıyla inşaat (%35,1), hizmet (%33,1) ve sanayi (%29,9) sektörleri takip etmektedir.

36% Döviz kurlarının seviyesi %36 ile en fazla inşaat sektöründe faaliyet gösteren şirketleri etkilemektedir. İnşaat sektörünü takip eden sektörler ise ticaret (%32,1), hizmet (%31,9) ve sanayi (%25,4) sektörleridir.

30% Nitelikli çalışan eksikliği sorunu ile karşı karşıya kaldığını ileri süren şirketler arasında %30 ile sanayi sektörü ön plana çıkmaktadır. Sanayi sektörünü sırasıyla inşaat (%22,2), hizmet (%21,1) ve ticaret (%12,5) sektörü izlemektedir.

17% Taşımacılık/ulaştırma maliyetleri ve sürelerinin uzunluğu nedeniyle zorlandıklarını ileri süren şirketler arasında %17 ile ticaret ve %14,3 ile sanayi sektörü ön plana çıkmaktadır.

15% İnşaat sektöründeki şirketlerin %15'i banka kredisine yeterli miktarda erişemediklerini ve kredi haricindeki finansman imkanlarının sınırlı olduğunu belirtmektedir. İnşaat sektörünü takip eden sektörler; sanayi (%11,1), hizmet (%10,8) ve ticaret (%9,2) olarak gerçekleşmiştir.

14% Kredi faizlerinin/katılım bankalarının kâr oranlarının yüksek olduğu ileri süren şirketler arasında inşaat sektörü (%13,5) ön plandadır. Ticaret sektörü ise %5,9 ile hassasiyetin en düşük olduğu sektör olmuştur.

İHRACAT ETKİSİ

Anket sonuçları şirketlerin ihracatçı olup olmadıklarına göre ayrıca analiz edilmiştir. İhracat yapma durumuna göre şirketlerin zorlandığı seçenekler Tablo 2’de özetlenmektedir.

Tablo 2. İhracat Yapma Durumuna Göre Şirketlerin Karşılaştığı Sorunlar (%)

	İHRACAT YAPANLAR	İHRACAT YAPMAYANLAR
Üretim Maliyetleri	37,30	32,65
Döviz Kurlarındaki Oynaklık	36,27	32,79
Döviz Kurlarının Seviyesi	32,16	30,23
Fiyat Vermekte Zorlanma	26,78	59,38
Taşımacılık/Ulaştırma Maliyetleri ve Ulaştırma Sürelerinin Uzunluğu	23,70	8,59
Nitelikli Çalışan Eksikliği	22,41	19,56
İç Piyasadaki Zayıf Talep	21,64	45,19
Banka Kredisine Yeterli Miktarda Erişememe ve Kredi Haricindeki Finansman İmkanlarının Sınırlı Olması	16,17	8,45
Dış Piyasadaki Zayıf Talep	13,00	2,91
Kredi Faizlerinin / Katılım Bankalarının Kâr Oranlarının Yüksek Olması	12,92	4,99
Stok (Depolama Vb.) Maliyetleri	12,32	9,38
Ara Mallarına Erişim	6,24	2,80
Kamu Düzenlemelerindeki Değişiklikler	5,73	2,22

Katılımcılar birden fazla seçenek işaretlediğinden toplamlar %100’ü vermeyecektir.

Döviz kurundaki oynaklık ve döviz kuru seviyesi, ihracat statüleri fark etmeksizin şirketleri olumsuz etkilemektedir. Genel olarak ihracat yapan şirketlerin kur seviyesi ve oynaklıktan daha fazla etkilenmesi beklense de anket sonuçlarına göre iç piyasada faaliyet gösteren şirketler de benzer oranlarda kur hareketlerinden etkilenmektedir.

Taşımacılık/ulaştırma maliyetleri ve sürelerinin uzunluğu nedeniyle zorlandıklarını ifade eden şirketlerde %23,7 ile ihracat yapanlar ön plana çıkmaktadır.

İç piyasadaki zayıf talep seçeneğinde %45,2 ile ihracat yapmayan şirketler ağırlıkta iken ihracat yapan şirketlerin oranı %21,6'dır. Dış piyasadaki zayıf talep ise %13 ile ihracatçı şirketleri daha fazla etkilerken ihracat yapmayan şirketlerin oranı %2,9 seviyesindedir.

İhracat yapmayan şirketlerin %59,4'ünün fiyat vermekte zorlandıkları görülmektedir. İhracat yapan şirketlerde ise bu oran %26,8 olarak gerçekleşmiştir.

Banka kredisine yeterli miktarda erişememe ve kredi haricindeki finansman imkanlarının sınırlı olması seçeneğini bir sorun olarak nitelendiren şirketler arasında ihracatçılar ön plandadır. İhracat yapan şirketlerde bu oran %16,2 iken ihracat yapmayan şirketlerde %8,5 ile daha sınırlı kalmıştır. Kredi faizlerinin/katılım bankalarının kâr oranlarının yüksek olması nedeniyle zorlandıklarını ifade eden şirketlerde de benzer şekilde ihracat yapanların (%12,9) ağırlıkta olduğu görülmektedir.

SONNOT

¹ Lixin Colin Xu, "The effects of business environments on development: Surveying new firm-level evidence," *The World Bank Research Observer*, 26(2), (Ağustos 2011): ss. 310-340, <https://doi.org/10.1093/wbro/lkq012>.

² L. Jay Bourgeois III, "Strategic goals, perceived uncertainty, and economic performance in volatile environments," *Academy Of Management Journal*, 28(3), (Eylül 1985): ss. 548-573, <https://doi.org/10.5465/256113>; Peter T. Ward vd., "Business environment, operations strategy, and performance: an empirical study of Singapore manufacturers," *Journal of operations management*, 13(2), (Ağustos 1995): ss. 99-115, [https://doi.org/10.1016/0272-6963\(95\)00021-J](https://doi.org/10.1016/0272-6963(95)00021-J).

³ Duncan, Robert B. "Characteristics of organizational environments and perceived environmental uncertainty," *Administrative Science Quarterly*, 17(3), (Eylül 1972): ss. 313-327, <https://doi.org/10.2307/2392145>.

⁴ Meghana Ayyagari, vd., "How Important Are Financing Constraints? The Role of Finance in the Business Environment," *The World Bank Economic Review*, 22(3), (Kasım 2008): ss. 483-516, doi:10.1093/wber/lhn018.

⁵ Garey Ramey ve Valeria A. Ramey, "Cross-Country Evidence on the Link Between Volatility and Growth," *National Bureau of Economic Research*, (No. 4959), (Aralık 1994): doi:10.3386/w4959; Majid Sameti vd., "Outcome of macroeconomic instability (A case for Iran)," *Research in Applied Economics*, 4(1), (Mart 2012): ss. 33-48, doi:10.5296/rae.v4i1.1527.

⁶ Yılmaz Bayar ve Işıl Erem Ceylan, "Impact Of Macroeconomic Uncertainty On Firm Profitability: A Case Of Bist Nonmetallic Mineral Products Sector," *Journal of Business Economics and Finance*, 6(4), (Aralık 2017): ss. 318-327, doi: 10.17261/Pressacademia.2017.764; Bahar Erdal, "Investment decisions under real exchange rate uncertainty," *Central Bank Review*, 1(1), (2012): ss. 25-47.

⁷ Majid Sameti vd., "Outcome of macroeconomic instability (A case for Iran)," *Research in Applied Economics*, 4(1), (17 Mart 2012): ss. 33-48, doi:10.5296/rae.v4i1.1527; Yılmaz Bayar ve Işıl Erem Ceylan, "Impact Of Macroeconomic Uncertainty On Firm Profitability: A Case Of Bist Nonmetallic Mineral Products Sector," *Journal of Business Economics and Finance*, 6(4), (Aralık 2017): ss. 318-327, doi: 10.17261/Pressacademia.2017.764.

⁸ Sorin Visinescu ve Dan Micuda, "Challenges Faced by EU SMEs in the Context of the Global Economic Crisis," *Romanian Economic and Business Review*, 4(3), (Eylül 2009): ss. 187-198.

⁹ David Greenawa vd., "Financial factors and exporting decisions," *Journal of International Economics*, 73(2), (Kasım 2001): ss. 377-395, doi:10.1016/j.jinteco.2007.04.002; Mohammed M. Rahaman, "Access to financing and firm growth," *Journal of Banking & Finance*, 35(3), (Mart 2011): ss. 709-723, <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2010.09.005>; Carlo Altomonte vd., "R&D investments, financing constraints, exporting and productivity," *Economics of Innovation and New Technology*, 25(3), (Eylül 2015): ss.283-303.

¹⁰ Alessandra Canepa ve Paul Stoneman, "Financial constraints to innovation in the UK: evidence from CIS2 and CIS3," *Oxford Economic Papers*, 60(4), (Ekim 2008): ss. 711-730, doi:10.1093/oep/gpm044.

¹¹ Sorin Visinescu ve Dan Micuda, "Challenges Faced by EU SMEs in the Context of the Global Economic Crisis," *Romanian Economic and Business Review*, 4(3), (Eylül 2009): ss. 187-198.

¹² Thorsten Beck vd., "Financial and legal constraints to growth: does firm size matter?," *The journal of finance*, 60(1), (Şubat 2005): ss. 137-177, <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2005.00727.x>.

¹³ Kalina Manova, "Credit constraints, heterogeneous firms, and international trade," *Review of Economic Studies*, 80(2), (2013): ss. 711-744.

¹⁴ Leslie Hamilton ve Philip Webster, *The international business environment*, (Oxford: Oxford University Press, 2018); Güray Akalin ve Ergin Uzgören, "Reel döviz kuru hareketlerinin firma performansına etkisi: Türk firmaları üzerine ampirik bir çalışma," *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), (1 Nisan 2016): ss. 449-469.

¹⁵ Philippe Jorion, "The exchange-rate exposure of US multinationals," *Journal of business*, 63(3), (Temmuz 1990): ss. 331-345; Ali Hakan Mutluay ve Tuncay Turan Turaboğlu, "Döviz kuru değişimlerinin firma performansına etkileri: Türkiye örneği," *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 7(1), (Haziran 2013): ss. 59-78.

¹⁶ Peter B. Kenen ve Dana Rodrik, "Measuring and analyzing the effects of short-term volatility in real exchange rates," *The Review of Economics and Statistics*, 68(2), (Mayıs 1986): ss. 311-315, <https://doi.org/10.2307/1925511>; Peter Hooper ve Steven W. Kohlagen, "The effect of exchange rate uncertainty on the prices and volume of international trade," *Journal of international Economics*, 8(4), (Kasım 1978): 483-511, [https://doi.org/10.1016/0022-1996\(87\)90001-8](https://doi.org/10.1016/0022-1996(87)90001-8); Jen Baggs vd., "Are service firms affected by exchange rate movements?," *Review of Income and Wealth*, 56(1), (Haziran 2010): ss. 156-176, <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.2010.00389.x>; David Greenaway vd., "Exchange rates and exports: Evidence from manufacturing firms in the UK," *University of Nottingham working paper No 2007/13*, (2007); Cengiz Tunç ve M. Nihat Solakoğlu, "Not all firms react the same to exchange rate volatility? A firm level study," *International Review of Economics & Finance*, 51, (Eylül 2017): ss. 417-430, <https://doi.org/10.1016/j.ieref.2017.07.002>; Jia He ve Lilian K. Ng, "The foreign exchange exposure of Japanese multinational corporations," *The Journal of Finance*, 53(2), (Nisan 1998): ss. 733-753.

¹⁷ Hokey Min ve Gengui Zhou, "Supply chain modeling: past, present and future," *Computers & industrial engineering*, 43(1-2), (Temmuz 2002): ss. 231-249 [https://doi.org/10.1016/S0360-8352\(02\)00066-9](https://doi.org/10.1016/S0360-8352(02)00066-9); T. Wu ve Jennifer Blackhurst, "Methodology for supply chain disruption analysis," *International journal of production research*, 45(7), (Nisan 2007): ss. 1665-1682, doi: 10.1080/00207540500362138.

¹⁸ Micheal Tracey vd., "The impact of supply chain management capabilities on business performance," *Supply Chain Management: An International Journal*, 10(3), (Temmuz 2005): ss. 179-191, doi: 10.1108/13598540510606232

¹⁹ Kathryn E. Steckle ve Sanjay Kumar, "Sources of supply chain disruptions, factors that breed vulnerability, and mitigating strategies," *Journal of Marketing Channels*, 16(3), (Mayıs 2009): ss. 193-226, doi: 10.1080/10466690902932551; Stephan M. Wagner ve Christoph Bode, "An empirical investigation into supply chain vulnerability," *Journal Of Purchasing and Supply Management*, 12(6), (Kasım 2006): ss. 301-312, doi: 10.1016/j.pursup.2007.01.004

²⁰ Tumaini Mujuni Katunzi, "Obstacles to process integration along the supply chain: manufacturing firms perspective," *International Journal of Business and Management*, 6(5), (Mayıs 2011): ss. 105-113, doi: 10.5539/ijbm.v6n5p105; Niels Bugert ve Rainer Lasch, "Supply chain disruption models: A critical review," *Logistics Research*, 11(5), (2018): ss. 1-35, https://doi.org/10.23773/2018_5.

²¹ Christopher S. Tang, "Robust strategies for mitigating supply chain disruptions," *International Journal of Logistics: Research and Applications*, 9(1), (2006): ss.33-45, <https://doi.org/10.1080/13675560500405584>.

²² Bipul Kumar ve Arun Sharma, “Managing the supply chain during disruptions: Developing a framework for decision-making,” *Industrial Marketing Management*, 97, (Ağustos 2021): ss. 159-172, <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2021.07.007>.

²³ Zhang Yu vd., “Disruption in global supply chain and socio-economic shocks: a lesson from COVID-19 for sustainable production and consumption,” *Operations Management Research*, 15(10), (Mart 2021): ss. 1-16, doi: 10.1007/s12063-021-00179-y; Zulaiha Hamidu vd., “Supply chain resilience and performance of manufacturing firms: role of supply chain disruption,” *Journal of Manufacturing Technology Management*, 34(3), (Nisan 2023): ss. 361-382,

²⁴ NT. Pramathesh Mishra vd., “Global impacts of pre-and post-covid-19 pandemic: focus on socio-economic consequences,” *Sensors International*, 1, 100042, (2020): <https://doi.org/10.1016/j.sintl.2020.100042>; Catarina Ferreira vd., “Disorders, vulnerabilities and resilience in the supply chain in pandemic times,” *Logistics*, 5(3), (Temmuz 2021): ss. 48, doi: 10.3390/logistics5030048; Haijun Lu ve Vladimir Grigoriev, “Economic Development Problems In The Post-Pandemic World And Business Adaptation on The Example of A Chinese Company,” *Communications of International Proceedings*, 2021(5), (Kasım 2021): ss. 757-762.

²⁵ Zulaiha Hamidu vd., “Supply chain resilience and performance of manufacturing firms: role of supply chain disruption,” *Journal of Manufacturing Technology Management*, 34(3), (Nisan 2023): ss. 361-382.

²⁶ Jianmin Tang ve Weimin Wang, “Product market competition, skill shortages and productivity: Evidence from Canadian manufacturing firms,” *Journal of Productivity Analysis*, 23(3), (Temmuz 2005): ss. 317-339.

²⁷ Lenka Klimplová, “Employers' view on problems related to workforce skills and qualification,” *Journal of competitiveness*, 4(4). (Aralık 2012): ss. 50-66

²⁸ Sue Richardson, *What Is a Skill Shortage?*, (Adelaide, South Australia: National Centre for Vocational Education Research Ltd., 2007).

REEL SEKTÖRDE İŞ ORTAMI ALGISI

İstanbul Üzerine Bir Veri Analizi

İSTANBUL
TİCARET
ODASI 1882

İTOSAM
İSTANBUL TİCARET ODASI
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ